SZEMLE

EGY REGÉNY KITÉRŐKKEL

José Cabanis: *Le bonheur du jour* (Gallimard, Párizs, 1960.)

Olyan regény ez, hogy az olvasó már az első fejezet után dilemmába kerül, hogy egyszerűen félretegye. Én azonban ellenálltam a kísértésnek, mert már úgy vettem a kezembe, hogy előzőleg sok szépet olvastam róla. Úgy gondoltam: ha nem jó, legalább meglátom, hogy minek is ül fel a mai francia kritika, és másodszor, hogy hogyan is ír egy provincialista francia író — mert Cabanis az —, akit a párizsi közönség értékel és megbecsül.

Éppen ezért az első fejezetet bizonyos fenntartással és kissé gúnyosan olvastam. Cabanis is hibás ezért, mert hangja, ahogy bemutatja a kisváros világát és kispolgárait, érzelgős, de kimért, konvencionális, magától értetődő. Gyerekkorának dekorációi, a kertes úri ház és az elmaradhatatlan nagymama, aki a még írástudatlan unokának felolvas. Fotőjök, kocsis, szakácsnő, szobalány, öreg, de rendes és korlátolt világ. Mondom, magától értetődő. A francia próza, gondoltam, annyi biztos példaképpel rendelkezik, hogy szinte automatikusan folyik, csupán a történet részleteit és neveit változtatja.

Ezek után Cabanis áttér Octave bácsi leírására, akiről kitűnik, hogy a regény központi alakja. Mindenesetre érdekes személy. Öreg legény és költő, nem olyan ambíciókkal, hogy kitörjön a provinciális ismeretlenségből, hanem hogy olyat alkosson, olyan értékeket, ami szükségszerűen maradandó. Emellett szenvedélyes dohányos, aki cigarettát cigaretta után csa-

var, és minden pillanatban újra meg újra rágyújt, mert két-három szippantás után kialszik. Ügyetlen, magános, aki az egész napját, az egész életét hiábavaló dolgoknak szenteli, mert a verseiből hiányzik az egyéniség, tehát rosszak.

Rossz az egész élete. Látjuk, ahogy ezt a negyvenéves embert beletaszítják egy házasságba, amihez „még nem nőtt fel". Cabanis pár kedves képet rajzol a menyasszonyról, mint például: „Hálás vagyok neki, mert először vettem észre egy emberi arc szépségét és megsejtettem, hogy mit jelenthet egy szép test. Szőke, nagyon szőke és selymes haja volt, egy kicsit fitos orra és olyan átlátszó, hogy minden izgalom meglátszott rajta. A nevetésében és a nézésében egy visszafojtott és kérdő vidámság honolt, minden pillanatban kész arra, hogy kitörjön tetszése szerint: de ő visszatartotta. Elnéztem Ágnes néném, ki olyan nyugodt volt, bár az egész ünnepség őmiatta volt, és mindenesetre nem sejtettem, hogy mit is kívánhatna egy ilyen szép női test mondani. De mégis valami kimondhatatlan arra kényszerített, hogy megérezzem, annál is inkább, mert még most is látom Ágnest, ahogy átmegy a szalonon és egy pillanatra a fotőjbe ül, majd egyszerre felkel, hátraveti szőke kis fejét, és úgy tűnik, még mindig, hogy szeretném követni, mint az árnyéka."

Ilyen ez az író. Kedves kép, egy kicsit melankólikus és részben banális következtetés. A melankóliát úgy varázsolja elő, hogy már előre sejteti a végső képet, ami természetesen a halál. Mesél Octave-ról, amikor az már halott, Ágnesről, amikor az már nem létezik. És amikor leírja szerelmét egy bizonyos Philippe Charles-lal — ami nem valami meggyőző —, tudtunkra adja, hogy Charles-nak a halálát is megérte. Még annak a bátyjának a halálát is leírja — szükségtelenül — aki Dunkerque-nél esett el a második világháború alatt, s megjegyzi, hogy Octave bácsi az egész családban egyedül őt szerette.

Általában ezek az ürügyek egyre halmozódnak, és mi azt kérdezzük: mi a céljuk? Cabanis regénye első személyben íródott, aminek természetesen az a feladata, hogy elénk varázsoljon egy vallomást, tehát az élet képét, de nem a képért magáért. Senki sem gyón sem a szépség, sem az igazság miatt: az emberek vallanak, de csak olyan dolgokról, amelyek döntőek számukra. És Octave bácsiban nincsen semmi sem, ami döntő volna, még csak jelentős sem. Tragédiája éppen jelentéktelenségében, az eredetiség hiányában vagy bizonyos kis mozdulatainak eredetiségében és különös magányában van.

És ekkor fordulat áll be. Nem egyszerre, hanem azokon a túlságba menő letéréseken át, amiket kezdettől fogva megtalálunk. A regény sodra egyre bővül, kanyarogva ide-oda, ami elveszi geometriai szabályosságát. A fordulat egy jelenettel kezdődik, a megszállás idejéből, amikor rokonához, a kilencvenéves De Puyvers-hez egyszerre érkezik látogatóba Octave bácsi és de Marsantné őnagysága. Szőke és átfázott, de valami szertelen vitalitás illatát árasztja. (Sokban hasonlít Octave volt feleségéhez, és szeretője is van.) Octave Párizsról mesél, ahol diákoskodott és ahol de Marsantné őnagysága most él, de félbeszakítja a rokonát, és ahhoz a fordulathoz vezet, amiről az előbb beszéltünk. Mindezt Cabanis így írja le:

„De Puyvers úr egyszerre megkérdezi:

— És a férjed?

De Marsantné őnagysága meglepetten néz rá:

— Nem a legjobban mennek az üzletei.

— Németek vannak az Opera téren — mondja Octave —, jobb lesz, ha többé vissza se megyek Párizsba.

— Ez nem ilyen egyszerű — mondja de Marsantné őnagysága. — Párizsban megszállók vannak, ez tény. Az embernek néha az az érzése, hogy egy kihalt városban van: úgy jár-kel, ahogy a kedve tartja, és nagy üres bulvárokat lát. Németek vannak a városban. Azonban ez nem gátolja az embert, hogy boldog legyen.

Mindezt elég nyugodtan mondta, maga elé nézve, de Bernis kardinális irányába, aki szemben állt vele, de biztosan nem őrá gondolt. Valahova messze kalandozott, majd elhallgatott, megfeledkezve mindkét emberről, akikkel ezen az estén találkozott, és akik számára semmit sem jelentettek. A beszélgetést hosszú hallgatás után folytatták, de Octave többet egy szót sem szólt, hamarosan kiment."

Majd az utcán:

„Octave-ot nagy köd vette körül, amiben lassan és könnyű ugrásokkal körözött két biciklilámpa, ahogy egymás mellett gurultak. Octave cigarettára gyújtott, majd elhagyta az árkádokat, és a kikötő felé vette útját.

Ez nem gátolja az embert, hogy boldog legyen, mondta de Marsantné őnagysága, majd Octave elhallgatott.

Ez volt a pillanat, amikor Octave-nak egyszerre nem volt kedve többet beszélni. Lehet, hogy ilyen lesz az utolsó ítélet harsonája is. Octave megállt a járda szélén, zsebre tett kezekkel, lehajtott fejjel.

Tehát mindennek vége. És ez volt a szerencse. Eldobta a cigarettáját, és továbbment."

Miért az utolsó ítélet harsonája? Miért rendítette meg ennyire Octave-ot de Marsantné kijelentése, hogy a németek jelenléte Párizsban nem akadályozza meg az embert, hogy boldog legyen?

A németek semmit sem tehetnek a boldogság ellen. Octave senkinek sem mondta még el, hogy mit is jelentett számára Németország, és ezt most még kevésbé vallotta volna be, mint bármikor. Mégis nagyon közel állt a vallomáshoz. Éppen el akarta mondani, de Marsantné őnagysága iránti gyöngeségből, de annak a mondata hallgatásra kényszerítette. Régen, még az 1914-es háború előtt két évet töltött Németországban, és mindig, amikor valamilyen újságban, könyvben vagy plakáton elolvasta a város nevét: Freiburg, a lélegzete is elállt. Tizennyolc éves volt, és a domb tövében, a Schwabentortól balra az első utcában lakott. Minden kocsmában Krisztus képe mellett egy hosszú fehér szakállú ember képe is lógott: a bádeni nagyhercegé. Néhol a hercegasszonyé is. Az uraknak az asztalok mellett meditatív tekintetük volt, és cigarettáztak. De az első napos, melegebb napokon az ember rövid nadrágban látta őket. Octave szeretett a természetben sétálni, és a költészet, amiről álmodott, sohasem tűnt olyan közelinek és egyben elérhetetlennek, mint az a levegő, amit a Rajna menti mezőkön szívott be...

Egy szerelmi kalandja is volt Octave-nak Németországban, a szállodatulajdonos lányával, egy csendes, odaadó lánnyal. Állandóan azt várta, hogy meg fogja szakítani kapcsolatukat, hogy a következő találkára nem fog eljönni, mert már annyira megszokta a szerencsétlenséget és a magányt. De a germán arcú lány mindig eljött a találkára, és számlálhatatlan éjszakákon szerelmeskedtek a Freiburg környéki erdőkben. A németek semmit sem tehetnek a boldogság ellen. Senki sem tehet semmit a boldogság ellen. A boldogság olyasvalami, ami bennünk van, valami, amire vagy hajlamosak vagyunk, vagy nem. És ő már nem hajlamos a boldogságra."

És így ez az Octave bácsi egyszerre mint ember jelenik meg előttünk, akinek voltak emelkedései és esései, és megbocsátunk Cabanisnak azokért a kitérésekért; a gyönge oldalaiért és banális részeiért, megbocsátjuk a különös befejezést is, ami a különös címet magyarázza. Az írónál megjelenik egy vulgáris, kicsit gyanús ember, akiről kitűnik, hogy sokáig barátkozott Octave-val, és végül is az örököse lett. Octave bácsi csak azt kötötte a lelkére, hogy egy

bútordarabot adjon át emlékül az írónak. Az örökös úgy határozott, hogy ez egy régi bútordarab lesz, amit a franciák bonheur du journak neveznek. De egy táska kéziratot is hozott, Octave bácsi verseit. Nagyon meglepődött, mert sohasem sejtette, hogy Octave verseket is ír.

Így a regény egy rejtvénybe torkollik: ki is volt tulajdonképpen Octave bácsi? Nagy ambíciókkal teli költő, vagy...?

Az író akaratából ez homályos marad. Az olvasónak pedig egy emlékezés marad, egy ügyetlen, magános figura, egy bolondos cigarettázó szenvedély, egy elherdált élet, és egy nagyon szép emlékezés, emlékezés a fiatalságra.

(PG)

LESZÁMOLÁS LEFEBVRE-REL

A *Vaproszi filozofii* című folyóirat múlt évi 7. számában B. E. Bihovszkij „Összeg és maradék, avagy a renegát egyensúlya" címmel nagy garral leszámol Lefebvre-rel, mert — úgy véli — véglegesen elszakadt a marxizmustól, hiszen *Összeg és maradék* című legújabb könyvében maga is bevallja, hogy a politikától tulajdonképpen idegenkedik, s tulajdonképpen nem is a marxizmus terelte a pártba — most pedig egyfajta „ideológiai strip tease-t" végzett: „Mi minden nincs ebben a könyvben — írja Bihovszkij —, pretenciózus versek, felszínes adomák a nemzetközi munkásmozgalom alakjairól, emlékezések régi szerelmekre, a szocializmus rágalmazása, saját politikai múltja körüli piszmogás, mindenekfelett pedig gyámoltalan kísérlet arra, hogy a dialektikus materializmus filozófiáját, a forradalmi elméletet és gyakorlatot kétségbe vonja." Külön nehezményezi, hogy Lefebvre elutasítón viseltetett a Szovjetunió iránt, és sohasem volt hajlandó akár pár napot is tölteni ott, attól tartván, hogy talán „végsőkig kiábrándultan térne vissza, vagy még rosszabb dolog történne". Ezért aztán szitkozódva ezt mondja róla: „képmutató burzsoá puhány, aki megfontolt cinizmussal fecseg saját belső bomlottságáról". Kifogásolja Lefebvre kitételét, hogy megengedhetetlen „az igazságnak és a párt vagy a munkásosztály céljainak összetévesztése". Felrója neki, hogy bánkódik, amiért az októberi szocialista forradalom nem „Marx szerint" történt, hanem egy gazdaságilag elmaradott országban, s

ennek súlyos következményei voltak. Helyteleníti, hogy Lefebvre szerint a marxizmus a szocialista országokban megszűnt forradalmi lenni, mert a valóság igazolására szolgál.

Bihovszkij kritikája azonban főként Lefebvrenek „a dialektikus materializmus fogyatékosságait meghaladni szándékozó" elképzelése ellen irányul. Lefebvre úgy véli, hogy a lét és tudat viszonyának kérdése körüli viaskodás idejét múlta, „éppen olyan, mint az a kérdés, milyen neműek az angyalok", Bihovszkij viszont azt hangoztatja, hogy továbbra is ez a filozófia központi kérdése, ez az, amin eldől, vajon materialista-e vagy idealista valaki, s nem ismeri el, hogy harmadik, azaz középút is lehetséges volna.

Rámutat, hogy már Lenin is kemény küzdelmet folytatott a középutasok ellen a *Materializmus és empíriokriticizmus*ban, és G. E. Moore-ra, korunk egyik legjelentősebb újpozitivistájára hivatkozott, aki annak ellenére, hogy előfeltételezés nélküli filozófiát művel, *központi* kérdésnek tartja, vajon tudunk-e bizonyosat az anyagi világ létéről. Itt aztán hosszadalmas okoskodás következik arról, hogy Lefebvre szerint a materializmus és az idealizmus két esetleges posztulátum, hiszen ezt írja: „Sohasem bizonyíthatjuk be logikailag a materializmust, akárcsak az idealizmust sem. Csak két ellentétes koncepciót fogalmazhatunk meg, és összeférhetetlenségüket bizonyíthatjuk be."

Bihovszkijt nem zavarja, hogy ő maga idézi Lefebvre mondatát, amelyben az áll, hogy a materializmust „nem bizonyíthatjuk: előfeltételezzük és elfogadjuk", mégis „antimaterialista koncepciónak" mondja, amely „a materializmus és idealizmus bizonyíthatatlanságának dogmatikus posztulátumán nyugszik", s nem jut eszébe legalább azt kimondani, hogy ez az elképzelés éppoly mértékben idealizmusellenes is, kivált ha hirdetője köntörfalazás nélkül a materializmust véli a kettő közül elfogadhatónak. „Viszont mi, dialektikus materialisták — használja Bihovszkij a régi kinyilatkoztatások hangnemét —, filozófiai meggyőződésünkhöz tartva magunkat, abból indultunk ki, hogy semmi sem tekinthető jobban bizonyított igazságnak, mint a materializmus, és semmi sem jobban megcáfolt tévedésnek, mint az idealizmus." Úgy véli, a logikai mellett, amelyet Lenin adott, történelmi és empirikus bizonyítékaink is vannak. Természetesen semmi újat nem sorakoztatott fel. Lenin közvetett bizonyítéka azonban — logikai úton bebizonyította, hogy a filozófia fő kérdésének idealista megoldása hamis, ezért hát igaznak a vele ellentétes ma-

terialista megoldást tekinthetjük — sokakat mind a mai napig sem elégít ki.

Bihovszkij persze nem veszi észre, hogy a lét és tudat viszonyának kérdése csak a klasszikus, Marx előtti materialista filozófiának a központi kérdése. A materialista megoldást e kérdésben Marx is vallja, de a materialista irányzaton belül a marxizmus — ha csakugyan Marx nyomdokain halad — a *gyakorlatot* teszi meg a filozófia *központi* kérdésévé, a lét és tudat materialista megoldását előfeltételezve, ami Marx Feuerbachról szóló téziseiből is kiviláglik. A szovjet marxizmusnak éppen az a fogyatékossága, hogy Sztalin nyomán jórészt visszatért a klasszikus materializmus és a csernisevszkiji hagyományok keretébe.

Bihovszkij rámutat: vagy a materializmust, vagy az idealizmust kell posztulálni, s ha ezt elveti az ember, vagy egy harmadik posztulátumot kell erre a rangra emelnie, vagy pedig fenomenológiai, esetleg pozitivista alapon álló, előfeltételezés nélküli filozófiát kell megalkotnia. Lefebvre-t így egyfelől Heidegger-rel tartja rokonnak, másfelől — pragmatistának mondja. Úgy véli, a lefebvre-i „pillanat filozófiájában" a pillanat azonos Heidegger egzisztenciájával. Azért pedig, mert a pillanatban az akaratnak, a cselekvésnek akkora szerepet szánt, voluntaristának is mondja. Úgy véli, hogy Lefebvre a valóság filozófiájával a lehetőség pragmatista filozófiáját szegezi szembe, s mivel már jól belejött a jelzők osztogatásába, arra a kérdésre, hogy miféle lehetőségek lehetnek azok, amelyek nem a valóságból fakadnak, kijelenti, hogy Lefebvre elképzelése reakciós szubjektivista-idealista utópia.

Bihovszkij furcsállja azt is, hogy Lefebvre Marxra alapozza a filozófia megszüntetéséről szóló elképzelését, ugyanis azt írja, hogy „Marx érdeme abban rejlik, hogy egyszer s mindenkorra véget vetett az összes filozófiai rendszereknek és a filozófiának általában", mintha Marx nem a proletariátusnak szánta volna filozófiáját és a proletariátust a filozófiának. Nem látja, hogy Lefebvre tulajdonképpen ugyanerre hivatkozik: a filozófia valóra váltása éppen megszüntetése. Felháborodik, hogy Lefebvre neomarxizmusnak nevezi saját elképzelését, a meglevő marxizmust meg paleomarxizmusnak. Azt sem érti, miért nem elégíti ki Lefebvre-t Marx tanainak „továbbfejlesztése", a forradalmi harc új történelmi tényeinek és a tudomány új felfedezéseinek puszta elfogadásával történő „gazdagítása" — amit Bihovszkij, a szovjet marxizmus szellemében, nyilvánvalóan a marxista

filozófus legfőbb, ha ugyan nem egyetlen feladatának tartja —, Lefebvre ugyanis ezt a passzív empirizmust Marx tanaitól való egyre nagyobb eltávolodásnak ítéli, úgy tűnik, igen helyesen. Mivel Bihovszkij ezt tekinti marxizmusnak, meghökkenve ekként következtet: „így a marxizmus története Lefebvre szerint az antimarxizmus történetévé változik át".

Bihovszkij némely megállapításával részben egyetérthetünk, egészében azonban a bíráló nem érti a bírált filozófiáját, úgyhogy Lefebvre különben igen időszerű marxista bírálata helyett egyszerű leszámolást nyújtott.

(AÁ)

VISZONYLAGOS HALADÁS

A zágrábi *Naše teme* októberi száma Jelentős haladás címmel velős kis jegyzetet közöl a Rozental és Judin szerkesztette szovjet *Filozófiai Szótár* nemrégi megjelenése alkalmából, amelyben több mint kétszáz — impozáns szám! — kiemelkedő szovjet filozófus vett részt. A jegyzet szerint a szótár főként azért érdemel figyelmet, mert ez az első efféle kiadvány Sztalin halála óta, úgyhogy nyilván jól látható belőle a szovjet filozófia, lélektan, szociológia állapota, s érzékelteti a sztalini örökséghez és a jelenkori nyugati filozófiához való viszonyulást is. „A szótárnak ez az új kiadása jelentős mértékben különbözik az előzőektől, amelyek közül a legutóbbi vagy tíz évvel ezelőtt jelent meg... Elszánt, kíméletlen bírálatnak vetettük alá Sztalin kultuszát, amely nagy kárt okozott a szocialista építés gyakorlatának és a marxista elmélet fejlődésének... A jelenkori burzsoá ideológia bírálatának fokozása céljából sok olyan cikket fölvettünk a szótárba, amelyek a jelenkori burzsoá filozófusok és szociológusok elképzelésének marxista megítélését nyújtják", idézi a jegyzet a szótár előszavát, azzal a nyilvánvaló céllal, hogy az ilyen bevezetés igen sokkal kecsegtet, s valóban érdemes szemügyre venni, hogy mily *elszánt* és *kíméletlen* a sztalinizmussal való leszámolás, és mily mértékben marxista a jelenkori burzsoá filozófia megítélése.

Hiszen némiképpen eredménynek tekinthető az is, hogy ez az első szovjet filozófiai mű, amely nem veszi semmibe a modern filozófiai irányzatok létezését, hanem némi értékelést nyújt róluk. Kisebb-nagyobb cikkek szólnak a perszonalizmusról, egzisztencializ-

musról, pszichoanalízisről, logikai újpozitivizmusról, fenomenológiáról, vallaslélektanról, keresztény szocializmusról, neotomizmusról stb.

Hasonlóképpen külön szócikkek foglalkoznak a jeles nem marxista bölcselőkkel, akikről az eddigi szovjet filozófiai művek érdemlegesen még sohasem szóltak: vagy gyalázták, vagy agyonhallgatták őket. Az egzisztencialisták közül külön cikk szól Heideggerről, Sartre-ről, Jaspersről, Camus-ről, Gabriel Marcelről, Kierkegaard-ról, a történetfilozófusok közül Spenglerről, Toynbeeről, a neotomisták közül Gustav Wetterről, Jacques Maritainről és Josef Bohenskiről, rábukkanhatunk továbbá Husserl, a fenomenológia atyjának, Max Weber szociológusnak, W. Heisenberg fizikusnak és filozófusnak, Shri Aurobindo jelenkori indiai bölcselőnek, Norbert Wienernek, a kibernetika atyjának, valamint Bergsonnak, N. Hartmann-nak, Ortega y Gassetnak stb. nevére.

A jegyzet igen kedvezőnek ítéli az ideológiai „vasfüggöny" kölcsönös szétzúzását mind Keleten, mind Nyugaton: újabban nem marxista bölcselők tollából is igen gyakran jelennek meg számottevő művek a marxizmusról. Elég, ha csak a jezsuitákra gondolunk: Bigora, Calvezra, Chambre-re.

A jegyzet érdekesnek találja, hogy a szótárban jelentős helyet foglalnak el az indiai filozófiáról — ide értve a zen buddhizmust is — szóló cikkek, valamint azt, hogy igen sok cikk foglalkozik a logikai pozitivizmussal, a logikai analízis elméletével, Ludwig Wittgensteinnel és Bertrand Russellel.

Viszont a jegyzet kiemeli, hogy a viszonylagos haladás ellenére még mindig kimaradtak bizonyos bölcseleti irányzatok, noha a korunk szellemi életében vitathatatlanul jelentős szerepet játszanak. A pszichoanalízis mesterei közül hiányzik Adler és Jung, az etika művelői közül Max Scheler, a filozófusok közül M. Buber, A. Wenzel, Miguel Unamuno, Teilhard de Chardin, a szociológusok közül P. Sorokin neve, s Emmanuel Mounier, a legjelentősebb perszonalista bölcselő neve is csupán egyszer fordul elő.

Számottevő mulasztásnak mondja ezt a jegyzet, kivált ha tekintetbe vesszük, hogy oly jelentéktelen gondolkodók is helyet kaptak a szótárban, mint Ahundov Mirza Fatali, a XIX. századi azerbejdzsáni művelődésszorgalmazó szerző, Timotej Oszipovszki, a múlt századi orosz materialista, Mikael Nalbandijan, a XIX. századi örmény gondolkodó, s olyan témák is külön szócikkben szerepelnek ebben a *filozófiai* szótárban, mint például: az állami és a kolhozi-szövetkezeti tulajdonforma.

Ami a jelenkori marxizmust illeti, a jegyzet kiemeli: úgy látszik, a szerzők csak saját magukat tekintik marxistáknak, és mindazt, ami eltér az ő irányvonaluktól, revizionizmusnak nyilvánítják. Így például a jugoszláv marxistákat csak egyszer említik meg, a revizionizmusról szóló cikkben, s „jobboldali opportunistáknak" titulálják őket. „Habár ez nem is olyan tragikus — veti közbe a jegyzet —, mert Lefebvre társaságában vannak." Jóval tragikusabb, hogy a szótárban, amely olyan színben kíván feltűnni, hogy objektíven vet számot a jelenkori marxista elmélet állapotával, egy szó sincs Lukács Györgyről, Ernst Blochról, Erich Frommról, Lucien Goldmannról és napjaink más jeles marxistáiról. Vigaszul szolgáljon, hogy ismeretlen okokból nem szerepel külön szócikkben Todor Pavlov, sőt Alekszandrov sem. Buharinról és Gyeborinról alig esik szó; az utóbbit „idealista menseviknek" nyilvánítják. Trockij is kimaradt.

„Ugyancsak enyhe túlzásnak tekintjük azt is, hogy a szerzők az összes filozófiai irányzatok és alkotók megítélésének *alapkritériumául* »a Szovjetunió Kommunista Pártja XXII. kongresszusának anyagát« veszik", közli némi gúnnyal a jegyzet, nyilván e filozófia színvonalára célozva, ha már igazsághitelesítő kritériuma nyilatkozat- és határozaterejű dokumentumokon nyugszik.

Az orosz nem marxista filozófusokkal kapcsolatban a jegyzet sajnálkozását fejezi ki, hogy a szereplő Bergyajev, Loszki, Sztruve, Bulgakov, Szolovjev mellett nem találhatni Sesztov, Rozanov, Leontyev, Fjodorov s más jeles filozófus nevét. Megengedhetetlennek mondja, hogy az úgynevezett „legális marxistákat", Bergyajevet, Loszkit, Bulgakovot „a monarchista emigráció táborához" tartozók közé sorolják, „mert, mint ismeretes, nem emigráltak az októberi forradalom után — közli a jegyzet —, hanem öt év elteltével, 1922-ben dekrétummal száműzték őket a Szovjetunió területéről, úgyhogy inszurgensek, nem pedig emigránsok, ‚monarchizmusukról' pedig beszélni is nevetséges".

A jegyzet rámutat, hogy lehetetlen egyetérteni a nem marxista bölcselők ironikus kezelésével, „elméletük", „eszméjük" idézőjelbe tevésével, hiszen ez a kiadvány komolyságát csorbítja. Napjainkban már félreérthetetlen kuriózumnak tartja a szótárban található következő állításokat: „Kierkegaard antihumanista (!) nézeteit az imperializmus ideológusai keltik életre"; Bergson filozófiája „az imperializmus korszakának burzsoá ideológiájára jellemző irracionaliz-

mus erőteljes kifejezése"; a neotomista Bohenski „a marxizmus és a szovjet filozófia meghamisítására szakosította magát"; Gustav Wetter „meghamisítja műveiben a dialektikus materializmus elméletét és történetét"; Aquinói Tamás pedig „meghamisította Arisztotelészt"; Albert Camus „politikai nézeteivel közel áll a gyarmatosítás ideológusaihoz"; Shri Aurobindo „valójában burzsoá ideológusként lépett fel"; Leibniz filozófiája a német burzsoáziának a feudalizmussal való megalkuvásának ideológiáját fejezi ki" stb., s ehhez képest nem is hangzik túlságosan merésznek az az állítás, hogy Schopenhauer és Nietzsche „a fasiszta ideológia forrásai".

A jegyzet szerint a szótár azt mutatja, hogy a szovjet analitikai és matematikai logika, szemantika és kibernetika jelentősen fejlődött — a magunk részéről a neopozitivizmus térhódítását a Szovjetunióban felettébb jellemző jelenségnek ítéljük, amellyel egy ízben külön is érdemes lesz foglalkoznunk —, másfelől viszont jól látható a szovjet lélektan lemaradása, a XIX. századi európai lélektannál való leragadása, úgyhogy például a lélekelemzést — a tudatalatti, a libido stb. fogalmakat is — fenntartás nélkül elveti.

A jegyzet azzal zárul, hogy a *Filozófiai Szótár* mégis nagy haladást jelent a szovjet bölcselet fejlődésében, s remélhetjük, hogy a későbbi kiadásokban egyre több bántó fogyatékosságot küszöbölnek majd ki. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez a fejlődés még mindig azon a kereten belül mozog, amelyet csupán relativista fővel tekinthetünk haladásnak, hiszen egyébként a szótár — miként példáink mutatják — elemi dolgokban is messze korunk filozófiai színvonala alatt marad.

(RR)